

Тр. Кръстанов
*Църковноисторическия и архивен институт
при Българската Патриаршия
София*

**ЧЕТИВО В ЧЕСТ НА СВ. ДИМИТЪР СОЛУНСКИ ЛУКА 12: 2–12
В “БЪЛГАРСКИЯ ВАТИКАНСКИ ПАЛИМПСЕСТ”
CODEX VATICAN. GR. 2502**

В едно от своите изследвания проф. Василка Тъпкова-Заимова изтъкна важността на текстовете, свързани с култа към св. Димитър Солунски в славяно-византийския православен свят с оглед съставянето на Димитриевски корпус¹. Тук обнародваме новооткритият текст на един от първите преводи на славянски език от св.св. Кирил и Методий², който е предназначен за четене на 26 октомври в памет на покровителя на техния роден град Солун.

Текстът се намира на л. 11^v–72 в Гръцкия Ватикански кодекс 2502, където под сегашния текст на гръцки език беше идентифициран и разчетен измит “славянски” евангелски текст от Лука 12: 2–12 с относително добре четлив надпис: “*Мѡца того въ кс на стааго Димитра ева² ѿ Лоу^к гла^в рме*”.

Новооткритият текст е сравнен с най-старите подобни текстове в славянските литератури³: Савина книга на кирилица от X–XI в., Асеманиево евангелие на глаголица от XI в. и глаголическият текст в Боянския палимпсест от XI в. от старобългарските изборни евангелия, както и класическите четвроевангелия Зографско и Мариинско от края на X или началото на XI в., Добромировото четвроевангелие на кирилица от XII в. – среднобългарски паметник, с най-старите точно датирани кратки изборни евангелия – руски преписи от старобългарски образци – Остромирово от 1056–1057 г. и Архангелско от 1092 г., и известното Николско четвроевангелие, сръбски препис от XIV–XV в. и др. Предварителните резултати са следните:

1. Надпис на четивото. Има твърде голямо разнообразие в детата, надписа и съдържанието на четивото.

За 26 октомври е отредено четивото също в Сав., Остр., ЦИАМ, Кохно и Мстисл., но като препратка за друго четиво. Само във Ват. ев., Асем. и Боян. палимпсест е даден пълен текст на Лук. 12: 2–12, като в Боян. не е сигурно на коя дата е отредено това четиво – дали на 25 или на 26 октомври.

Надписът е най-кратък във Ват. ев. и в Сав.: “*М^{ка} Дѣмитра*”, и по-подробен в останалите паметници:

Асем.: “*Стаа² м^{ка} Дімітріа іже въ Солоун*”.

Кохно: “*Стго м^{ка} Димитріа*”.

Мстисл.: “*Стго и великаа². м^{нка} Димитріа*”.

Остр.: “*Стра² стмоу Димитріоу. и Василиоу. и Артемидороу*”.

Бан.: “*Стго м^{ка} Димитріа. И Василию. и великому Сисм*”.

ЦИАМ 38: “*Стго великмка Димитріа и въспоминаніе тржса*”.

Съдържанието на четивото също е различно, обикновено препратка към Иоан 15: 17–16,2, а в ЦИАМ 38 първо е посочено четиво Матей 8: 23–27, а след това препратката Иоан 15: 17.

Зачелата на четовато също са различни. Във Ват. ев. не се чете ясно.

Асем. – *ѿ Лоу^к гл⁶ ркв*; Боян. – *ркд*; Кохно – *рне*; Бан. посочва две четива: първо от Лука *г¹ рме*, и второ *а се Димитрію еве мг* (Матей 8: 23–27); докато обратно в ЦИАМ първо е дадено това четиво (Матей 8: 23–27) за труса, а втората препратка е за събота 3 след Пасха (Иоан 15: 17–16,2).

Гръцкият типик от X в. на Великата църква на 26 октомври посочва първо памет на свети великомъченик Димитър, която се чествува в неговия квартал в Деветерос в Цариград с четиво Иоан 15: 17–16,2, а след това е посочено: “В същия ден свети мъченици Василий, Артемидор и Гликон. В същия ден спомен за страшния земетрус през 740 г. и Лука 8: 226–25⁴. В Типика четивото Лука 12: 2–12 е предназначено за 25 октомври за св. мъченици Маркиан и Мартирий⁵, докато във Ватиканското евангелие четивата са дадени обратно: на 25 октомври препратка към Иоан 15: 17–16,2, а на 26 октомври – Лука 12: 2–12.

Разночетенията на самия текст показват важни особености на Ват. ев. В началото само тук е даден двоен инципит: *Въ оно врѣма рече гь своимъ оученикомъ*, докато другите започват с *рече гь своимъ оученикомъ* – Боян., Остр.

р. 11. *Ничьтоже покръвено* като Асем., Остр., Кохно апракоси без *бо ничьтоже бо покръвено* в тетроевангелията Мар., Зогр., Ник. Подобна разлика с и без *бо* има и в гръцкия и латинския текстове⁶. *Покръвено љсть* като Мар., Зогр., Асем., Остр., Кохно, Боян.; *љсть покривено* – Ник.

р. 12. *Отъкрѣетъ са* като Мар., Зогр., Остр., Боян. като норма; *отъкрѣетъ са* – Асем.; *отъкрыеть са* – Добром., Ник.; *крѣет са* – Кохно.

р. 13. *Зане елико въ тъмѣ рѣсте* като Асем., Ник., Добром., Боян., изпуснато в Зогр., по-късно добавено с кирилица; *рѣсте* като Мар., Асем., Ник., Кохно, Добром.; *рекосте* – Остр., Бан.

р. 15. *Къ оухоу* като Мар., Зогр., Ник., Остр., Кохно, Добром., Боян, Бан.; *въ оухо* – Асем. по образец на лат. *in auge*, докато останалите следват гръцкия текст *πρὸς τὸ οὖς*.

Глаголасте! само тук без съкращение; *глѣсте* – Мар., Зогр., Асем., Добром., Боян., Бан.; *глѣасте* – Остр.

р. 16. *Въ таилицихъ* като Зогр. Асем., Ник.; *въ таилицихъ* – Мар., Остр., Кохно, Боян., Добром., Бан.

р. 19. *И потомъ не имжитемъ* като Остр., Ник., Кохно; Сав. няма; *и не по томъ не имжитихъ* – Зогр.; *и по томъ не можитимъ* – Мар., Асем.; *и по томъ не можшемъ* – Боян.

Първата група е по превод на част от гръцките и всички най-стари латински текстове *μη ἔχοντων* докато Мар., Асем. и Боян. са по друга гръцка версия *μη δυνόμενων*.

р. 20. *Створити* като Боян.; *створити* – Мар., Зогр., Асем., Кохно; *створити* – Добром., Ник.; *творити* – Бан.

Съказаѣж като Мар., Зогр., Остр., Добром.; *съкажж* – Асем., Кохно, Боян.; *скажоу* – Ник.; Сав. изгубено.

р. 23. *Въ геонж* като Остр., Боян., Бан.; *въ ѣеонж* – Мар., Зогр., Асем.; *въ ѣеоноу* – Ник.; *въ гееннж* – Добром., Кахно; *въ дьбрь огньоую* – Белградски препис в Ник. разночетения.

р. 24. *Глаголѣж!* само тук без съкращение, другите съкратено: *глѣж* – Мар., Зогр., Асем., Боян., Добром.; *глѣа* – Кохно, Бан.

р. 25. *Пѣть* като Мар., Зогр., Остр., Добром.; *пѣт* – Бан.; *ѣ* – Ник., *пѣть* – Белградски препис в Ник.

Пѣтиць като Зогр.; *пѣтиць* – Остр.; *пѣтиць* – Боян.; *птиць* – Мар.; *птиць* – Добром., Кохно, Бан., Ник.

Вѣнитъ са като Мар., Зогр., Асем., Ник., Добром., Боян.; *вѣнатъ са* – Кохно, Бан.

Цѣнитъ са – Остр.

72 р. 2. *Не боите са* като Мар., Зогр., Асем., Ник., Добром., Бан.; *не оубоите са* – Остр., Боян., Кохно.

Оубо като Мар., Зогр., Асем., Остр., Добром., Кохно; свободен превод без *оубо* – Ник., Боян., както е и в гръцкия и латинския текст.

р. 4. *Глаголѣж!*, другите съкратено.

Колиждо като Мар., Зогр., Остр., Боян., Добром., Ник.; изпуснато – Асем., Кохно, Бан.

р. 5. *Исповѣстъ ма* като Мар., Зогр., Асем., Добром., Боян., Кохно; *исповѣстъ о мѣнѣ* – Остр. буквален превод.

р. 5 и 8. *Прѣдъ чловѣкы* като Остр. без съкращение!

р. 6. *Сынъ чловѣчьскыи* – без съкращение! *Снъ чловѣчьскыи* – Остр. Останалите съкратено. Асем. няма!

Исповѣстъ и като Зогр., Ник., Остр., Добром., Кохно; *исповѣсты и* – Мар., Асем.; *исповѣстъ прѣдъ* – Боян.

р. 7 и 9. *Прѣдъ ангелы* без съкращение! Другите съкратено.

Отвъръггы сА като Мар., Зогр., Асем.; *отъвърггы* сА – Остр.; *отъмѣ-таѣжи* сА – Добром.

р. 8. *Отъвъръженъ бждетъ* като Мар., Зогр., Асем.; *отъвъръженъ бждетъ* – Боян.; *отъвъръженъ бждетъ* – Остр.; *отъвъръженъ бждетъ* – Добром.; *отъвъръженъ боудетъ* – Ник.

р. 10. *Въсѣкъ* като Мар.; *всѣкъ* – Зогр.; *въсѣкъ* – Асем., Добром., Бан.; *въсѣкъ* – Остр.; *всаки* – Ник.

На снѣ чловѣчьскыи като Мар., Остр., Добром.; *на снѣ чсѣаго* – Асем., Кохно, Ник.

р. 11 и 13. *Юмоу* като Остр., Бан.; *емоу* – Мар., Зогр., Асем., Ник., Добром., Кохно.

р. 14. *На сънмишита* – норма! *На сънмишита* – Зогр.; *на сънмишита* – Асем.; *на сопмишита* – Мар., Добром.; *на сънмишита* – Ник., Кохно.; *на съборица* – Остр., Бан.

р. 15. *Владѣчьствиа* като Мар., Зогр., Добром., Остр.; *вдѣства* – Асем., Ник., Кохно, Бан.

Не пѣѣте сА като Зогр., Асем., Остр., Ник., Добром.; *не пѣѣте* сА – Мар., Кохно; *не пѣѣте* сА – Бан.

р. 16. *Ли* като Зогр., Асем., Кохно; *или* – Мар., Ник., Остр., Добром. *Ли чѣто* като Зогр., Асем. – норма; *или чѣто* – Остр., Добром.; *или чѣто* – Мар., Бан., Кохно; *или ...* – Ник.

Помыслите като Зогр., Асем., Ник., Кохно.

Отъѣшитаате – Мар., Добром., Белградски препис в Ник.

р. 17. *Речете* като Мар., Зогр., Асем., Ник., Остр., Добром., Кохно; *ѡвѣщаѣте* – Бан.

р. 18. *Въ* като Зогр., Остр.; *въ* – Асем., Ник., Добром., Кохно, Бан.; *во* – Мар.

Тъ часъ като Мар., Зогр., Асем., Остр.; *тъ часъ* – Ник., Добром.; *тъи часъ* – Кохно; *тъи чѣсъ* – Бан.

Ѥже като Мар., Асем., Ник., Остр., Добром., Кохно; *Ѥкоже* – Зогр., Бан.

Подобаѣтъ като Остр., Бан.; *подобаетъ* – Зогр., Асем., Ник., Добром., Кохно; *подобаетъ* – Мар.

Глаголати като Бан. без съкращение; в Ник. също е отпечатано без съкращение, но не е ясно дали действително е изписано, или е съкратено, тъй като издателят неоснователно е развързал съкращенията; *глати* – Мар., Зогр., Асем., Добром.; *глати* – Остр.; *глти* – Кохно.

Приведените разночетения показват нагледно, че новооткритият текст във Ватиканското евангелие отразява най-добре първоначалната Кирило-Методиевска норма на книжовния старобългарски език⁷, без никакви елементи от Преславската редакция на евангелския текст от

началото на X век. Изписването на редица думи без съкращения допълва това наблюдение и дава основание за датировката на сегашния текст от началото на X век, а би могло да се предположи и още по-ранна датировка на текста, от който нашият е преписан.

Накратко приведенният текст и посочените различията показват един “славянски” текст, който съдържа всички основни белези на класическия старобългарски език, отразен не само в останалите “българо-славянски ръкописи” (по термина на граф Н. Трубецкой)⁸, но и в множество по-късни преписи и оригинални произведения на българската книжнина, включително и в някои южни български говори, от Солунско, Родопите и Мала Азия. Този новооткрит текст потвърждава мнението на В. Ягич, че Кирило-Методиевия език се основава на южни български говори на изток от Солун до Константинопол⁹.

Различията показват книжовната норма от IX–X в. на старобългарския език, съхранена в най-старите преписи на първата преведена книга на славянски език от св.св. Кирил и Методий – евангелието¹⁰. Тази норма е отразена най-последователно именно в новооткрития текст. И понеже този текст безспорно е дело на св.св. Кирил и Методий, и понеже той е посветен на покровителя на родния им град, би могло да се предположи, че именно такъв е бил езикът на българските славяни в Солунско, както и езикът на самите Солунски Братя. Защото ако предположим, че преводът е от към средата на IX век, нашият текст отразява състояние преди началото на X век, следователно това е почти съвременен текст!

Поразителна е приликата на новооткрития текст с най-старите преписи на глаголическите четвроевангелия Зографско и Мариинско в редица случаи, докато на други места той съвпада с апракосния текст в Савина книга и Асеманиево евангелие. Осъществено е документирането на близки сходства с най-старият препис на изборно евангелие в Русия – Остромировото от 1056–1057 г., което потвърждава предположенията на учените от миналото, че Остромировото е преписано от български паметник от началото на X век¹¹. При това примерите показват недвусмислено, че това е източнобългарски паметник с *Ѕ* и други особености, отразени и в Банишкото евангелие. Всичко това опровергава безпочвените твърдения на Вл. Мошин¹² за западнобългарски оригинал от Охридската школа (у него тенденциозно противопоставена на източнобългарската), от който е преписано Остромировото евангелие.

Предстоящото публикуване на целия идентифициран и разчетен текст във Ватиканското евангелие ще даде възможност за още по-широки сравнения и за още по-прецизни изводи относно възникването, същността и разпространението на Кирило-Методиевския българо-славянски език.

СЪКРАЩЕНИЯ

- Арх.* – Архангелско евангелие 1092 г.– М., 1912.
- Асем.* – Асеманиево евангелие: Kurz J. *Evangeliaŕ Assemanuv.*– Praha, 1955.
- Бан.* – Банишко евангелие. Среднобългарски паметник от XII в.– София, 1981.
- Боян.* – Добрев Ив. Глаголическият текст на Боянския палимпсест.– София, 1972.
- Добром.* – Добромирово евангелие. Български паметник от началото на XII в.– София, 1975.
- Зогр.* – Зографско евангелие: Jagić V. *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus.*– Berolini, 1879.
- Зогр. пал.* – Добрев Ив. Палимпсестовите части на Зографското евангелие // Константин-Кирил Философ: Докл. от Симп., посветен на 1100-год от смъртта му.– София, 1971.
- Кохно* – Косек Н.В. Евангелие Кохно. Болгарский памятник XIII в.– София, 1986.
- Мар.* – Мариинско евангелие по Ягич И.В. Мариинское четвероевангелие.– Graz, 1960.
- Мстисл.* – Апракос Мстислава Великого.– М., 1983.
- Ник.* – Даничи. Николско јевангелије.– Београд, 1864.
- Остр.* – Востоков А.Х. Остромирово евангелие 1056–1057 года.– Спб., 1843.
- Сав.* – Щепкин В.Н. Саввина книга.– Спб., 1903.
- ЦИАМ 38* – Апостола-евангелие от XV в. в Централния историко-археологически Музей в София.

¹ *Търкова-Заимова В.* Празнично слово за св. Димитър Солунски от Григорий Цамблак // Търновска книжовна школа.– София, 1984.– Т. 3.– С. 64–65.

² *Кръстанов Тр.* Неизвестен старобългарски ръкопис-палимпсест, вероятно от XI в., във Ватиканската библиотека (Vat. gr. 2502) // Духовна култура.– 1982.– Кн. 4.– С. 32; Български ватикански палимпсест (Кирилско кратко издание евангелие от X в. в Cod. Vat. gr. 2502) // *Palaebulgarica* (Старобългаристика XII)– 1988.– № 1.– С. 38–66; *Apografo di evangelario cirillico dei secoli X–XI nel “Palinsesto Bulgaro”* (Vat. gr. 2502) // *Christianity among the Slavs. The Heritage of Saints Cyril and Methodius. Acts of the International Congress held on the Eleventh Centenary of the Death of St. Methodius Rome, October 8–11, 1985.*– Roma, 1988.– P. 261–265.– (*Orientalia Christiana Analecta*; 231); *Джурова А., Станчев К., Япунджич М.* Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека.– София, 1985.– С. 196–201, табл. ССXI–ССXII.

³ Срежденията са въз основа на печатните текстове на тези паметници, посочени в “Съкращения”.

⁴ Le Typicon de la Grande église Ms. Sainte-Croix n° 40, x^e siècle / Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Mateos.– Roma, 1962.– Т. 1: Le cycle des douze mois.– P. 78–81.

⁵ Ibid.– P. 176.

⁶ Текстове на гръцки и латински са според изданието: Nestle – Aland. Novum Testamentum Graece et Latine.– Stuttgart, 1991.– P. 200–201.

⁷ *Кръстанов Тр.* Откритието на Българския ватикански палимпсест в подкрепа на Малоазийската теория за Кирило-Методиев език // Наука.– 1992.– Т. 1.– С. 22–25 и особено сравнителната Таблица Първична лексика на Кирило-Методиеви преводи и Преславска редакция, с. 24.

⁸ *Trubetzkoy N.S.* Altkirchenslavische Grammatik.– 2. Aufl.– Graz etc., 1968.– S. 54–55, 89–97; Die altkirchenslavische Vertretung der urslav. &tj, &dj // Zeitschrift für slav. Philologie.– Bd. 13.– S. 88–89.

⁹ *Jagić V.* Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue ber u. erw. Ausg.– Berlin, 1913.

¹⁰ *Кръстанов Тр.* Най-древните преписи на първия превод на старобългарски език от св. Кирил – “Кратко изборно евангелие” // Международен Симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий.– София, 1989.– Т. 2.– С. 54–58.

¹¹ *Погорелов В.* Из наблюдений в области древнеславянской переводной литературы. 3. Опыт изучения текста Саввиной книги // Sbornik Filosof. fakulty University Komenského.– Bratislava, 1927.– R. 5, čís. 46.– С. 14.

¹² *Мошин В.* Новгородски листићи и Остромирово јеванђелје // Археографски прилози.– Београд, 1983.– [Кн.] 5.

**ЧЕТИВО В ЧЕСТ ПА СВ. ДИМИТЪР СОЛУНСКИ
В БЪЛГАРСКИЯ ВАТИКАНСКИ ПАЛИМПСЕСТ ОТ X ВЕК
ЛУКА XII: 2–12**

л. 11^v ред:

8 Мца того въ кс па стааго дими	
9 тра ева ^Г ѿ лоу ^К гла ^В рме	
10 въ оно врѣма рече гь своимь оу	Лука XII: 2
11 ченикомъ ничьтоже покръвено ю	
12 сть еже не отъкрыетъ са и тайно	
13 еже не разоумѣетъ са зане ели	3
14 ко въ тѣмѣ рѣсте. въ свѣтъ оуслыши	
15 ть са . и еже къ оухоу глаголасте	
16 ть таилиштихъ провѣсть са на кро	
17 вѣхъ глаголъ же вамъ другомъ	4
18 моимъ не оубоите са отъ оубива	
19 ѣштихъ тѣло. и по томъ не имж	
20 штемъ лиха чесо створити съказа	5
21 ѣж же вамъ. кого са оубоите . оубо	
22 ите са. имжштаго власть по оуби	
23 юнии вѣврѣшти въ геонж . еи	
24 глаголъж вамъ . того оубоите са .	
25 не патъ ли пѣтиць вѣнитъ са	6
26 пѣназема дѣвѣма и ни едина	
27 отъ нихъ нѣсть забъвена прѣдъ	

**Български ватикански палимпсест
со D. Vatican. gr. 2502, f. 72 a^r**

1 бмь нъ и власи главы ваше ^н вси и	Лука XII: 7
2 штѣтени сжтъ не боите са оубо мь	
3 нозѣхъ пѣтиць соулѣише есте вы	
4 глаголъж же вамъ всѣкъ иже колижъ	8
5 до исповѣсть ма прѣдъ чловѣкы	
6 и сынъ чловѣчьскыи исповѣсть и	
7 прѣдъ ангелы бжии а отъврѣгы	
8 са мене прѣдъ чловѣкы отъврѣже	
9 нъ бждетъ прѣдъ ангелы бжии и	10

-
- 10 всѣкъ иже речеть слово на снѣ чло
11 вѣчьскыи отъпуститъ са ѿмоу
12 а иже власвимиса етъ на дхѣ стѣи
13 не отъпуститъ са ѿмоу егда же 11
14 приведжтъ вы на сѣнѣмишта и
15 власти и владычестви а не пыѣте
16 са како ли чѣто помыслите ли чѣто
17 речете стѣ и бо дхѣ наоучитъ въ 12
18 въ тѣ часѣ ѿже подобаетъ глаголати
19 мца то въ ѿ па стѣаго куриѿака патриарха и зипо
20
21 рече гѣ своимъ оученикомъ азъ есмь
22 двѣрь ко^ч единъ пастырь
23
24 мца [но р въ ѿ па] безмъздни
25 кома козмы и дамиѿана